

פרשת וישלח

אין סומכים על הנס

פתיחה

- ◇ מדוע יעקב מוטרד מהמפגש עם עשיו אם הקב"ה הבטיח לו שישמור עליו?
- ◇ מדוע אסור לנסות את ה'?
- ◇ מדוע לא נתנו לכהן הגדול לישון בליל יום הכיפורים?
- ◇ מה היה תפקידם של שולחנות השיש בבית המקדש?
- ◇ מי נעל את דלתות ההיכל בזמן שחיטת קרבן הפסח?
- ◇ מהם הדברים שאסור לעשות משום סכנה?
- ◇ האם מותר לאדם לפעול נגד המזל?
- ◇ כיצד ידעו בבית המקדש שהשעיר המשתלח הגיע ליעדו?
- ◇ מתי שלוחי מצוה אינם ניזוקין?
- ◇ מתי מותר לחכמים לסמוך על הנס?

שאלות בפרשה

יעקב אבינו מתכוון למפגש עם עשיו ומכין את עצמו לשלושה דברים: **דורון, תפילה ומלחמה**. הכנות אלו מעוררות תהייה: לכאורה, היה עליו להיות רגוע ושלו, שכן הקדוש ברוך הוא הבטיח לו במפורש שישמור עליו, "וְשָׁמְרְתִּיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ"¹. **מדוע נזקק יעקב לכל אמצעי ההשתדלות הללו** לאחר שקיבל הבטחה אלקית ברורה?

בהמשך הפרשה, התורה מספרת שיעקב חזר על **פכים קטנים** ונשאר לבדו במעבר יבוק. כאן עולה השאלה: **מדוע הוא נשאר לבדו, תוך סיכון ממשי לחייו, אם ידע שהוא עלול לפגוש בכל רגע את אנשי עשיו** שבאים לקראתו? האם הדאגה לרכוש, ולו הקטן ביותר, מצדיקה את הסיכון העצום?

לאחר מפגש יעקב ועשיו נזכר בפרשתנו מעשה שמעון ולוי בשכם. שמעון ולוי מכים עיר שלמה, את אנשי שכם, בנקמה על מעשה דינה. **כיצד לא יראו להכות עיר שלמה? כיצד לא חששו שאנשי הערים שמסביב יאספו עליהם ויכו אותם בחזרה, כפי שחשש יעקב מיד לאחר מכן, "וַיִּנְאַסְפוּ עָלָי וְהָפוּנוּ"²?**

דברים שנעשו במקדש

טהרתו ומוכנותו של הכהן הגדול

הירושלמי³ במסכת יומא, מתאר את ההכנות המיוחדות שערכו לכהן הגדול בערב יום הכיפורים, כדי למנוע מצב של כניסתו לבית המקדש כשהוא טמא:

¹ בראשית כח, טו.

² בראשית לד, ל.

³ ירושלמי יומא פ"א, ה"ד.

"מתני': כל שבעת ימים לא היו מונעין ממנו מאכל ומשתה. ערב יום הכיפורים עם חשיכה – לא היו מניחין אותו לוכל הרבה, **שהמאכל מביא את השינה**.

גמ': תני, לא היו מניחין אותו לאכול **לא חלב ולא בצים ולא גבינה ולא בשר שמן ולא יין ישן ולא קונדיטון ולא גריסין של פול ולא עדשים**. שמואל אמר: ולא אתרוג ולא כל דבר שהוא **מרגיל לזיבה**.

אף על פי כן היו קורין עליו את הפסוק הזה 'אם ה' לא יבנה בית' וגו'. ולא מן הניסים שהיו נעשין בבית המקדש הן? אמר רבי אבין: על שם 'לא תנסו'. אמר רבי יוסי בי רבי בון: כאן בראשון וכאן בשני".

בערב יום הכיפורים, נקטו חכמים בצעדי השתדלות מעשיים כדי להבטיח את טהרתו ומוכנותו של הכהן הגדול לעבודת היום הקדוש: לא היו נותנים לו לאכול הרבה כדי שלא יירדם בליל יום הכיפורים, מחשש שמא ייטמא בקרי. כמו כן, הקפידו שלא יאכל דברים שעלולים לגרום לו להיטמא.

לצד ההשתדלות המעשית, נדרשה עבודה רוחנית. לכן, לאחר כל השמירות הנזכרות, היו קוראים עליו את הפסוק: "אם ה' לא יבנה בית, שָׁא עָמְלוּ בִּזְיוֹנוֹ...". ללמד שלא יסמוך על השתדלותו אלא יתפלל לה' להישמר מטומאה.

על רקע ההכנות המדוקדקות, שואל הירושלמי: והלא היה נס בבית המקדש, שמעולם לא נטמא הכהן הגדול ביום הכיפורים? אם כן, מדוע יש צורך בהכנות כה מרחיקות לכת?

הגמרא עונה על שאלה זו שתי תשובות:

א. אין לסמוך על הנס. כלומר, אסור לאדם לבחור בדרך מסוכנת או חסרת אחריות ולצפות מהקב"ה להתערבות על-טבעית.

ב. קיימת הבחנה בין בית ראשון לבית שני בנוגע לניסים שנעשו במקדש⁴, ואין להקיש מכך שדבר הנס התרחש בעבר, ולקבוע שימשיך בהכרח גם בעתיד.

המסקנה העולה היא, שאף על פי שידוע שאירע נס באותו עניין (שמירת טהרתו של הכהן הגדול), אין סומכים עליו, אלא נדרש מהאדם לעשות את ההשתדלות המעשית בעצמו כדי למנוע את הבעיה בדרך הטבע.

לימוד נוסף שלמדנו מדברי הירושלמי הוא, שכלל זה, לפיו אסור לאדם לסמוך שיתרחש לו נס מן השמים, מקורו בפסוק בפרשת ואתחנן: "לא תנסו את ה' אלקיכם כַּאֲשֶׁר נְסִיתֶם בַּמִּסֶּה"⁵. וכביאור הרמב"ן שם:

"לא תנסו את ה' אלקיכם – פירוש כאשר נסיתם במסה. שלא תאמר, אם יש ה' בקרבנו לעשות לנו ניסים... נשמור תורתו... אין ראוי לעבוד השם על דרך הסתפק או שאלת מופת ונסיון, כי אין רצון השם לעשות ניסים לכל אדם ובכל עת, ואין ראוי לעבדו על מנת לקבל פרס... אלא ראוי שיקבל הכל במשפט צדק".

אסור לאדם לעבוד את ה' רק בתנאי שיעשה לו נס, או על מנת לקבל פרס. להיפך, אדם צריך לעבוד את ה' גם כאשר ה' מנסה אותו.

⁴ ראה ירושלמי יומא פ"א, ה"ד.

⁵ דברים ו, טז.

שולחנות השיש שבמקדש

אזכור נוסף של הכלל "אין סומכים על הנס", אנו מוצאים בנוגע לשולחנות השיש שבמקדש. המשנה במסכת שקלים⁶ מציינת את מנין השולחנות שהיו במקדש ומזכירה שחלקם היו עשויים משיש, וזו לשונה:

"שלושה עשר שולחנות היו במקדש, שמונה של שיש בבית המטבחים שעליהן מדיחין את הקרבים... ושנים באולם מבפנים על פתח הבית, אחד של שיש ואחד של זהב..."

הירושלמי⁷ במסכת שקלים שואל: מדוע לא כל השולחנות היו עשויים ממתכת יקרה - כסף או זהב?

"תני על של כסף... לית כאן של כסף מפני שהוא מרתיח [מפני שהמתכת מחממת, ועלולה לקלקל את הבשר]... לא כן תני: זה אחד מן הנסים שנעשו בבית המקדש שכשם שהיו מניחין אותו חום כך היו מוציאין אותו חום, שנאמר: 'לשום לחם חם ביום הלקחו?' רבי יהושע בן לוי אמר: אין מזכירין מעשה ניסים".

כלומר, כדי למנוע קלקול של אברי הקודשים או עיפוש של חלות לחם הפנים, השתמשו בשולחנות שיש, שהוא חומר שאינו מחמם, ולא סמכו על הנס שהבשר או החלות לא יתקלקלו על שולחן ממתכת. שוב, הכלל הוא "אין סומכים על הנס".

נעילת דלתות העזרה

מקור נוסף בעניין זה, הוא דברי הגמרא בפסחים⁸ בנוגע לשחיטת הפסח בשלוש כתות:

"מתני: הפסח נשחט בשלוש כתות, שנאמר: 'וְשָׁחֲטוּ אֹתוֹ כָּל קְהַל עֵדֹת יִשְׂרָאֵל' - קהל, ועדה, וישראל... נכנסה כת הראשונה, נתמלאה העזרה, נעלו דלתות העזרה, תקעו הריעו ותקעו".

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים מהו הנוסח הנכון במשנה:

"גמ': איתמר, אביי אמר: ננעלו תנן. רבא אמר: נועלין תנן. מאי בינייהו? איכא בינייהו למסמך אניסא".

לפי אביי, לאחר שנתמלאה העזרה היו הדלתות ננעלות מאליהן בדרך נס. ולפי רבא, היו נועלים אותן בידיים. ובמה נחלקו? בשאלה אם יש לסמוך על הנס:

לפי אביי, כל זמן שלא ננעלו הדלתות מאליהן, כל מי שבא להיכנס מניחים לו להיכנס, ואין חוששים שמא יכנסו כולם בבת אחת ולא תתקיים ההקרבה בשלוש כתות, אלא סומכים על הנס שהדלתות תינעלנה בזמן הראוי. ולפי רבא, נועלים את דלתות העזרה בידיים, באופן שישארו בחוץ אנשים מספיקים לכתות האחרות, ולא סומכים על הנס.

הצל"ח⁹ על מסכת פסחים¹⁰, בדיונו במחלוקת אביי ורבא לגבי נעילת דלתות העזרה, מחדש עיקרון שמגביל את המצבים שבהם מותר לסמוך על הנס, וכה דבריו:

⁶ שקלים פ"ו, מ"ד.

⁷ ירושלמי שקלים פ"ו, ה"ג.

⁸ פסחים סד ע"א-ע"ב.

"נראה לעניות דעתי, דעד כאן לא אמר אביי סמכין אניסא אלא דבר שבדיעבד כשר... כיון דרק לכתחילה בעינן שלוש כתות, סמכין אניסא, אבל דבר שמעכב בדיעבד, גם אביי מודה דלא סמכין אניסא, שהרי שנינו (יומא ב ע"א) שמתקינין לכהן גדול כהן אחר תחתיו שמא יארע בו פסול, וכן כמה מקומות דלא סמכו אניסא..."

כלומר, ניתן לסמוך על נס, לפי אביי, רק בדברים שאינם מעכבים את המצוה בדיעבד, כמו מספר הכתות בשחיטת הפסח. אולם, בדבר שמעכב גם בדיעבד, כגון חשש לפסול בכהן הגדול, כולם מודים שאין לסמוך על הנס, ויש לנקוט בכל אמצעי ההשתדלות.

ניתן להסביר עוד, שההיתר לסמוך על הנס, לפי אביי, הוא דווקא בנוגע לשערי העזרה, כי שם מדובר במקום המקדש ששכיחים בו ניסים, וכן מדובר במצוה דרבים.

הרמב"ם¹¹ פוסק כדעת רבא, ש"נכנסה הכת הראשונה עד שתתמלא העזרה ונועלין דלתות העזרה". כלומר, ההלכה היא ש"אין לסמוך על הנס".

לשון של זהורית על פתחו של היכל

המשנה במסכת יומא¹², מתארת כיצד ידעו ישראל שהשעיר לעזאזל הגיע למדבר, ונתכפרו חטאיהם, וזו לשונה:

"אמרו לו לכהן גדול: הגיע שעיר למדבר. ומניין היו יודעין שהגיע שעיר למדבר? דירכאות היו עושין, ומניפין בסודרין, ויודעין שהגיע שעיר למדבר. אמר רבי יהודה: והלא סימן גדול היה להם: מירושלים ועד בית חידודו - שלושה מילין, הולכין מיל וחוזרין מיל ושוהין כדי מיל, ויודעין שהגיע שעיר למדבר. רבי ישמעאל אומר: והלא סימן אחר היה להם, לשון של זהורית היה קשור על פתחו של היכל, וכשהגיע שעיר למדבר היה הלשון מלבין, שנאמר: 'אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו'."

רבי ישראל ליפשיץ¹³, בעל תפארת ישראל על המשנה שם, מסביר את דעת תנא קמא כך:

"שלג ילבינו. ולתנא קמא עשו תקנה, דאין סומכין על הנס, דשמא לא ילבינו, כמ' שנה קודם חורבן הבית [כיומא לט ע"ב]..."

⁹ רבי יחזקאל סג"ל לנדא (בעל ה"נודע ביהודה") (פולין, אוקראינה-פראג שבצ'כיה), התע"ד-התקנ"ג - רבי יחזקאל לנדא (אפטא שבפולין-פראג), התע"ד-התקנ"ג - רבה של העיר פראג, ומגדולי פוסקי ההלכה בדורו ובדורות האחרונים בכלל. נודע בכינויו ה"נודע ביהודה" וה"צל"ח" על שם ספריו. בן למשפחת לנדו המיוחסת לרש"י. בילדותו למד עם אביו, וכבר בתקופה זו לפלל בתורה עם רבה של אפטא, רבי משה יעקב. עד גיל אחת עשרה למד אצל רבי יצחק אייזיק סג"ל מלודמיר, ובגיל בר מצוה נסע ללמוד בקלויז בברודי. בהיותו בן עשרים התמנה כאב"ד באחד מארבעת בתי הדין שפעלו בעיר ברודי ולאחר כעשר שנים התמנה כרב ואב"ד של יאמפול, יסד שם ישיבה שמשכה תלמידים רבים והחל להתפרסם כפוסק הלכה. בשנת התקט"ו קיבל את הרבנות בקהילת פראג, וכיהן בתפקיד זה עד מותו. בשנת התקל"ב (פרצה שרפה ששרפה את ביתו יחד עם כתביו. לאחר מכן החל לפרסם את חידושו בשם "ציון לנפש חיה" (צל"ח), על שם אמו מרת חיה, וכן פסקים בהלכה בשם "נודע ביהודה", על שם אביו, רבי יהודה. ספרים נוספים שחיבר הם: "מראה יחזקאל" - הגהות על הש"ס, "דגול מרובה" - הגהות על השולחן ערוך, "אהבת ציון" - דרשות בהלכה, "דורש לציון" - דרשות בהלכה, "דרושי הצל"ח" - דרשות באגדה.

¹⁰ צל"ח פסחים סד ע"ב.

¹¹ רמב"ם הלכות קרבן פסח א, יא.

¹² יומא פ"ו, מ"ח.

¹³ רבי ישראל ליפשיץ (גרמניה), התקמ"ב-התרכ"א - מגדולי חכמי אשכנז, כיהן כרב בגרמניה וכאב"ד בוורונקי, בחז"יש ובדאנציג שבצפון גרמניה (היום - גדנסק שבפולניה), והתפרסם בגאונותו ובצידקותו. פירושו למשנה "תפארת ישראל" הוא ביאור מפורט שעוסק בפשט המשנה ודן בדברי מפרשיה הקודמים, ומסכם את המסקנות העולות ממנה להלכה (במדור 'הלכתא גבירתא' בסוף כל פרק). הפירוש כולל הקדמות, מבואות וכללים מקיפים וחשובים לסדרים ולמסכתות, וכולל בתוכו ביאור קצר בשם 'יכין' והערות ארוכות בשם 'בעז'.

במשנה מוצגים שני סימנים ששימשו לאימות הכפרה:

1. **סימן מעשי (תנא קמא):** אנשים היו מוצבים בדרכים, ומנופפים בבדים כדי להעביר בשרשרת את הידיעה על הגעת השעיר למדבר.

2. **סימן ניסי (רבי ישמעאל):** לשון של זהורית היתה קשורה על פתח ההיכל, משום שאסור לסמוך על הנס, אפילו כאשר מדובר בנס שהיה רגיל במקדש.

התפארת ישראל מלמדנו, שתנא קמא העדיף את הדרך הטבעית, משום ש"אין סומכין על הנס", וקיים חשש שהנס ייפסק וה"לשון של זהורית" לא תלבין, כפי שאכן קרה כארבעים שנה לפני חורבן בית שני¹⁴.

במקום סכנה

הגמרא בפסחים¹⁵ שואלת: מדוע אדם מישראל פטור מלבדוק חמץ במקום "סכנת נכרים", הרי "שלוחי מצוה אינם ניזוקין"?

משיבה הגמרא:

"היכא דשכיח היזיקא שאני, שנאמר: 'ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני ויאמר ה' עגלת בקר תקח בידך' וגו'".

כלומר, מקום שהנזק מצוי בו, אף שליח מצוה אינו רשאי לסמוך שלא יינזק, כי אין סומכים על הנס. וראיה לדבר משמואל, שנאמר:

"ויאמר ה' אל שמואל... מלא קרנך [מין כלי] שָׁמֶן [המשחה] וְלֶךְ אֶשְׁלַחְךָ אֶל יְשִׁי בֵּית הַלְחָמִי [אבי דוד] כִּי רָאִיתִי בְּבִנְיָו לִי מֶלֶךְ: וַיֹּאמֶר שְׂמוּאֵל אֵיךְ אֵלֶיךָ וְשָׁמַע שְׂאֹוֹל וְהָרְגֵנִי וַיֹּאמֶר ה' עֲגֹלַת בְּקָר תִּקַּח בְּיָדְךָ וְאָמַרְתָּ לְזַבַּח לַה' בְּאַתִּי: וְקִרְאתָ לְיְשִׁי בְּזַבְחָ... וּמְשַׁחְתָּ לִּי אֶת אֲנָשֶׁר אֹמֵר אֵלַיךָ"¹⁶.

הרי לנו, שאף ששמואל היה הולך בשליחותו של מקום, בכל זאת היה ירא משאול והסכים הקב"ה על ידו¹⁷. מכאן, שגם שליח מצוה צריך להישמר ולחוש לנזקים מצויים.

בדומה לזה, מבואר במסכת קידושין¹⁸, שאמנם "שלוחי מצוה אינם ניזוקין", אולם במקום שהסכנה ברורה, "קביע היזיקא", אין סומכים על הנס. ובשל כך אסור לעלות על סולם רעוע בשביל לקיים מצוות שילוח הקן, ואף שם לומדים זאת משמואל, שאף על פי שהלך למשוך את דוד המלך בשליחותו של הקב"ה, היות שהיתה זו שליחות שסיכנה את חייו בסכנה ברורה, לא רצה לסמוך על הנס. ולמעשה, הקב"ה עצמו הורה לשמואל לנקוט בהשתדלות טבעית כדי להימלט מהסכנה - לקחת עגלת בקר ולהשתמש בה כסיפור ביסוי.

¹⁴ ראה יומא לט ע"ב.

¹⁵ פסחים ח ע"ב.

¹⁶ שמואל א' טז, ב-ג.

¹⁷ כיוצא בזה מצינו במקומות רבים, "שאף על פי שהיה הקב"ה מבטיח את הנביא או הצדיק, אף על פי כן הוא נשמר מללכת במקום סכנה. כמו שראינו ביעקב אבינו שהבטיח הקב"ה בעברו [בלכתו ל]ארם נהריים, ואמר לו: 'והשיבתיך אל האדמה הזאת...' (בראשית כח, טו), וכאשר שמע שעשיו בא לקראתו, ויירא יעקב מאד ויצר לו' (בראשית לב, ח). וכן דוד שהיה נמשך למלך על פי ה', היה בורח מפני שאול... והטעם, שאף על פי שהקב"ה עושה ניסים ונפלאות עם יראיו, ברוב [בדרך כלל] הם [נוהגים] על מנהג העולם" (ד"ק שמואל א' טז, ב).

¹⁸ קידושין לט ע"ב.

במסכת **שבת**¹⁹ אומרים חז"ל:

"לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס, שמא אין עושין לו נס. ואם עושין לו נס, מנכין לו מזכויותיו".

הכנה למלחמה

חובת ההשתדלות המעשית מבלי לסמוך על הנס, מודגשת גם בהקשר של הכנה למלחמה, וכך כתב **רבנו בחיי**²⁰ בפרשת בשלח:

"...דרך התורה לצוות שיתנהג אדם במקצת בדרך הטבע והמקרה, ואחרי כן יפעל הנס... שרצון התורה בכך שיעשה אדם בדרך הטבע כל מה שבידו לעשות והשאר יניח בידי שמים, וכן אמר שלמה המלך ע"ה: 'סוס מוכן ליום מלחמה וְלֵה' הַתְּשׁוּעָה' (משלי כא, לא), כלומר חייבים בני אדם להישמר בנפשותיהם ולהכין סוסים וכלי מלחמה והקב"ה יושיע...".

אף על פי שישראל אינם זקוקים לכלי מלחמה כדרך שאר האומות, רצון התורה הוא שיעשה האדם בדרך הטבע "כל מה שבידו לעשות", ורק את היתר יניח "בידי שמים", כי הנס יבוא רק לאחר קיום חובת ההשתדלות המעשית.

טרם הקרב נגד ארם ובני עמון צוה יואב בן צרויה, שר צבאו של דוד המלך, את חייליו להתחזק ולהילחם בגבורה, תוך השארת הניצחון בידי הקב"ה, וכך אמר: "חֲזַק וְנִתְחַזַּק בְּעֵד עַמְנוּ וּבְעֵד עָרֵי אֱלֹקֵינוּ וְה' יַעֲשֶׂה הַטּוֹב בְּעֵינֵינוּ"²¹. על פסוק זה כתב **הרלב"ג**:

"חזק ונתחזק בעד עמנו – למדנו מזה שאין ראוי לסמוך על הנס, אבל ראוי שישתדל האדם בהצללתו לפי מה שאפשר, ואז יעזור ה' יתברך, כי ה' יתברך לא יחדש המופתים רק במקומות הכרחיים כמו שזכרנו פעמים רבות".

נס חנוכה - קושיית הבית יוסף

מכיוון שאנו סמוכים לחנוכה, נזכיר קושיה ידועה, המפורסמת בשמו של **הבית יוסף**²², ונוגעת למספרם של ימי החנוכה: אם בפך שמצאו החשמונאים היה שמן כדי להדליק ליום אחד בדרך הטבע, וממילא הנס עצמו התרחש רק בשבעה ימים – מדוע אנו חוגגים שמונה ימים?

הבית יוסף מתרץ כך:

"ויש לומר, שחילקו שמן שבפך לשמונה חלקים, ובכל לילה היו נותנים במנורה חלק אחד, והיה דולק עד הבוקר, ונמצא שבכל הלילות נעשה נס".

¹⁹ שבת לב ע"א.

²⁰ רבנו בחיי שמות יג, יח.

²¹ ראה שמואל ב' י, יב.

²² בית יוסף סימן תרע. וראה גם: מאירי שבת כא ע"ב; תוספות רא"ש שם.

כלומר, כדי שלא לסמוך על הנס, הבהנים חילקו את השמן לימים קטנים יותר, מה שהבטיח **ששמינית** הכמות דלקה בדרך הטבע, ורק השאר - **בנס**.

המהר"ל מפראג²³ דוחה תירוץ זה:

"ואין לומר שהיו מחלקין שמן הפך לח' ימים... צריך לתת שמן שיהיה דולק כל הלילה. וטוב שיעשו מצוה אחת כתקנה להדליק יום אחד, ואף אם לא יהיה להם להדליק אחר כך, יותר משלא יקיימו אף יום אחד".

אם חילקו את השמן, הרי שלא יצאו ידי חובת הדלקת המנורה כל הלילה אפילו ביום הראשון, ולכן אסור היה להם לעשות כך.

ניתן לתרץ את קושיית המהר"ל על הבית יוסף על ידי הבחנה בין סוגי הניסים במקדש:

הגמרא **במנחות**²⁴ אומרת, שהנר המערבי במנורה דלק בקביעות בדרך נס, והעיד על השראת השכינה. לכן, **במקום שבו יש השראת שכינה קבועה**, ייתכן שמותר לסמוך על הנס, ולכן רשאים היו לחלק את השמן.

אולם, עדיין קשה, שכן **במקדש עצמו לא סמכו על הנס** בעניינים אחרים, כפי שראינו (- הכנות הכהן הגדול ליום הכיפורים, שערי העזרה ושולחנות השיש). וגם אם נאמר (כפי שמתרצת הגמרא), שקיים הבדל בין **בית ראשון** (שבו היו ניסים גלויים יותר) **לבית שני** (שלא התקיימו בו אותם ניסים קבועים שהיו בבית ראשון), עדיין קשה, כי נס חנוכה התרחש בבית שני.

בדברי השולחן ערוך והרמ"א

כלל זה, ש"אין סומכים על הנס", מובא כהלכה פסוקה גם בדברי **הרמ"א**²⁵, בתוך רשימת דברים שיש להיזהר מפניהם משום "סכנתא חמירא מאיסורא", וכה דבריו:

"וכן יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה, כי **סכנתא חמירא מאיסורא**... ושומר נפשו ירחק מהם **ואסור לסמוך אנס או לסכן נפשו** בכל כיוצא בזה".

בדומה לזה, כתב **השולחן ערוך**²⁶ בהלכות שמירת הנפש:

"הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות, וקצתם נתבארו בטור (יו"ד סימן קטז). ועוד יש דברים אחרים, ואלו הם: לא יניח פיו על הסילון המקלח וישתה, ולא ישתה בלילה מהבארות ומהאגמים, שמא יבלע עלוקה והוא אינו רואה. הגה: וכבר כתבתי דברים אלו סימן קטז ביורה דעה, ועיי"ש.

כל העובר על דברים אלו וכיוצא בהם, ואמר: הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך, או: איני מקפיד בכך, מכין אותו מכת מרדות, והנזהר מהם, עליו תבא ברכת טוב".

²³ חידושי אגדות שבת כא ע"ב.

²⁴ מנחות פו ע"ב.

²⁵ רמ"א שולחן ערוך יו"ד סימן קטז, ה.

²⁶ שולחן ערוך חו"מ תכז, ט-י.

מקום נוסף בו מופיע ענין זה, הוא דברי הרמ"א²⁷ בהלכות מעונן ומכשף, וזו לשונו:

"במה שאדם יודע שהוא כנגד המזל, לא יעשה ולא יסמוך על הנס, אלא שאין לחקור אחר זה משום 'תמים תהיה'".

מקור לדבריו מובא בבית יוסף²⁸, המצטט תשובה המיוחסת לרמב"ן, הקושרת את ענין האצטגנינות לעבודת ההשתדלות והתמימות בעבודת ה', וכה דבריו:

"...ובתשובה (המיוחסת) להרמב"ן סימן [רפג] כתב: ...אלא שפעמים הקדוש ברוך הוא עושה נס ליראיו לבטל מהם גזרת הכוכבים והם מן הנסים הנסתרים שהם בדרך תשמיש של עולם שכל התורה תלויה בהם. לפיכך אין שואלים בהם אלא מהלך בתמימות, שנאמר: 'תמים תהיה עם ה' אלקיך'. ואם ראה בהם דבר שלא כרצונו עושה מצוה ומרבה בתפילה. אבל אם ראה באצטגנינות יום שאין טוב למלאכתו - נשמר ממנו ואינו סומך על הנס, וכסבור אני שאסור לבוא נגד המזלות ולסמוך על הנס".

מתי ולמי מותר לסמוך על הנס

למדנו אם כן, שהכלל היסודי הוא ש"אין לסמוך על הנס". עם זאת, מצינו מקרים יוצאי דופן שבהם יחידה סגולה סמכו על הנס וניצלו בדרך נס, מה שמעורר את השאלה: מתי ולמי מותר לסמוך על הנס?

נזכיר בתחילה שני מקומות שבהם הגמרא מתארת כיצד חכמים המשיכו לקיים מצוות חרף גזירות המלכות, תוך שהם מסכנים את חייהם ומצפים לנס:

הראשון הוא רבי חנינא בן תרדיון. הגמרא בעבודה זרה²⁹ מספרת:

"תנו רבנן: כשחלה רבי יוסי בן קיסמא, הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו. אמר לו: חנינא אחי, אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכה? ... ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה [ומקהיל קהילות ברבים] וספר מונח לך בחיקך! אמר לו: מן השמים ירחמו. אמר לו: אני אומר לך דברים של טעם, ואתה אומר לי מן השמים ירחמו, תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש!".

רבי חנינא בחר להמשיך ללמד תורה ברבים, תוך הסתכנות וציפייה לנס.

מעשה דומה מובא לגבי רבי עקיבא, בנוגע לגזירת המלכות שלא יעסקו בתורה, וזו לשון הגמרא בברכות³⁰:

"תנו רבנן: פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה, בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהילות ברבים ועוסק בתורה. אמר ליה: עקיבא, אי אתה מתיירא מפני מלכות? אמר לו: אמשול לך משל... אמרו: לא היו ימים מועטים עד שתפסוהו לרבי עקיבא וחבשוהו בבית האסורים...".

²⁷ שולחן ערוך יו"ד סימן קעט, ב.

²⁸ בית יוסף יו"ד סימן קעט, אות א ד"ה כתב הרמב"ם.

²⁹ עבודה זרה יח ע"א.

³⁰ ברכות סא ע"ב.

רבי עקיבא בחר להמשיך ללמד ברבים, מתוך ביטחון מוחלט בחשיבות קיום המצוה.

ישנם מקרים אחרים, שבהם הנס התרחש בזכות מעלתם המיוחדת של הצדיקים, כפי שמודגש בסיפורים הבאים:

הגמרא **בברכות**³¹ מתארת כיצד **רבי חנינא בן דוסא** ניצל מנשיכת ערוד ארסי במקום בו שכיו היזקא:

"תנו רבנן: מעשה במקום אחד שהיה ערוד והיה מזיק את הבריות, באו והודיעו לו לרבי חנינא בן דוסא... נתן עקבו על פי החור, יצא ונשכו ומת אותו ערוד... אמר להם: ראו בני, אין ערוד ממית אלא החטא ממית. באותה שעה אמרו: אוי לו לאדם שפגע בו ערוד ואוי לו לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא".

נס זה התאפשר בכוח צדקותו של רבי חנינא, שנתעלה להכרה פנימית ברורה ועמוקה, כי לא הערוד ממית אלא החטא, ובכך לימד כי הוא חף מחטא שיגרום לו למיתה.

הגמרא **בידושין**³² מספרת על **רב יעקב בריה דרב אחא בר יעקב** שנשלח ללמוד אצל **אביי**, וכיצד אביי עודד אותו ללון במקום מסוכן:

"...הוה ההוא מזיק בי רבנן דאביי, דכי הוו עיילי בתרין אפי' ביממא הוו מיתזקי, אמר להו: לא ליתבי ליה אינש אושפיזא, אפשר דמתרחיש ניסא. על, בת בההוא בי רבנן, אידמי ליה כתנינא דשבעה רישוותיה, כל כריעה דכרע נתר חד רישיה. אמר להו למחר: אי לא איתרחיש ניסא, סכינתין".

אביי שלח את תלמידו למקום סכנה מתוך ציפייה לנס, שכן האמין כי זכותו של התלמיד תגן עליו.

הגמרא **בסנהדרין**³³ מספרת על **נחום איש גז** שנשלח כשליח ציבור עם מתנה חשובה לקיסר, משום שהיה "מלומד בניסים", וזו לשונה:

"נחום איש גז זה הוה רגיל דכל דהוה סלקא ליה אמר גז לטובה. יומא חד בעו ישראל לשדורי דורון לקיסר אמרי: מאן נשדר? נשדר בהדי נחום איש גז, דמלומד בניסים הוא...".

הציבור סמך על כוחו המיוחד ועל הרגלו לראות בכל דבר את הטוב, ולכן ראו בו מתאים לשליחות המסוכנת.

כיצד סמכו חכמים אלו על הנס במקום ששכיח היזקא, בניגוד לכלל האמור?

רבי יהונתן אייבשיץ³⁴ בספרו **יערות דבש**³⁵ מיישב את הסתירה בין הכלל ש"אין לסמוך על הנס" לבין מעשיהם של חכמים כמו רבי חנינא בן תרדיון ודומיו, שבחרו לסכן את עצמם מתוך ציפיה שיעשה להם נס, וכה דבריו:

³¹ ברכות ל"ג ע"א.

³² קידושין כט ע"ב.

³³ סנהדרין קח ע"ב-קט ע"א.

³⁴ **רבי יהונתן אייבשיץ (קרקוב שבפולין-אלטונה שבגרמניה), הת"נ-התקכ"ד** - מגדולי חכמי ישראל בתקופת האחרונים. אביו, רבי נתן נטע, כהן כרב העיר אייבשיץ ומכאן הכינוי שנוסף לשמו. משנפטר עליו אביו גלה למקום תורה, ליישיבת מהר"ם אייזנשטט בעיר פרוסטיץ הסמוכה לאייבשיץ. בשנת התע"א נשא לאשה את בתו של רבי משה יצחק שפירא. בסוף שנת התע"ד נפטר בפראג רבי שמעון ריישר ורבי העיר שזכרו את דרשתו המופלאה של רבי יהונתן בעת חתונתו בקשוהו לשאת דרשות מדי שבת בשבתו. לאחר זמן נתבקש לעמוד בראשות הישיבה שם. בשנת התצ"ז נבחר לכהן כרבה של פראג. בשנת התק"ב עבר למוץ לכהן על כסא הרבנות במקום בעל ה"פני יהושע" ובשנת התק"י החל לשמש כרבן של שלושת הקהילות הנכבדות אלטונה המבורג וואנזיבעק. כתב עשרות ספרים בנושאי הלכה, פרשנות, אגדה, וקבלה. בהם: "כרתי ופלת" - חידושים וביאורים על טור יורה דעה (עד סימן קיא), "אורים

"אבל העניין כך: כי כבר כתב המהרש"א באומרו: 'אני אומר לך דברים של טעם' וכו', והיינו, מפני דאין סומכין על הנס, **דמנכין לו מזכויותיו**. עיין שם.

אבל יש שני מיני עבודות ה': אחד - מחמת שכר עולם הבא ועונש גיהנום; אבל המין השני, שהוא **העובד השלם**, הוא שאין עושה לשום דבר כי אם **לעשות רצון קונו**. עד שאמרו בשם חכם שאמר: 'אפילו יודע אני שעל ידי עשיית מצוות אני יורש, חס ושלום, גיהנום, ועל ידי עבירות גן עדן - מכל מקום אני מניח עבירות ועושה מצוות', היות שכן הוא קיום רצון ה'. ואם כן, אדם כזה **יוכל לסמוך על נס**.

ומה איכפת ליה בניכוי זכויות? כי הלא אין הוא עובד בשביל שכר גן עדן, עד שנאמר שיפחתו לו משכרו. והלא כל מגמתו בשביל עשיית רצון הבורא. ואם כן, אם יפחתו לו – יפחיתו!

וזוהי תשובת רבי חנינא בן תרדיון כששאלו: 'אני אומר לך דברים של טעם' וכו', והיינו, כיוון שאין לסמוך על נס דמנכין לו מזכויות, על זה השיב: 'מה אני לעולם הבא?' הרצון: **'מה אני מקפיד לעולם הבא?'** וכי אני עובד ה' בשביל שכר עולם הבא? אם יפחת – יפחת! ואני עושה רצונו להקהיל וללמוד תורתו הקדושה ברבים, בביטחון שיעמוד לימיני בנס. ואם ינכה מזכותי - מה איכפת לי?"

היערות דבש מבחין בין שני מיני עובדי ה':

האחד הוא המשרת מתוך שיקולי שכר ועונש, גן עדן וגיהנום, ועל כן עליו להימנע מאיבוד זכויותיו.

לעומת זאת, העובד השלם הוא זה שכל מגמתו היא לעשות רצון קונו בלבד, ללא תלות בקבלת שכר.

עובד זה מגיע למדרגה כה גבוהה, עד שאפילו אם ידע שעשיית מצוה תוביל אותו לגיהנום - ימשיך לעשותה, כיוון שזו מטרתו היחידה: קיום רצון ה'. לאדם במדרגה זו, מותר לסמוך על הנס³⁶.

לאור זאת מובן יחסו של רבי חנינא בן תרדיון למצב של סכנה. כאשר רבי יוסי בן קיסמא הזהיר אותו כי ינוכו לו זכויותיו אם יסמוך על הנס, השיב רבי חנינא: "מה אני לעולם הבא?" – כלומר, איני מקפיד כלל על שכר העולם הבא.

רבי חנינא עסק בהקהלת קהילות ולימוד תורה ברבים כקיום רצון הבורא גרידא, ובנסיבות אלו, היה בטוח שזכות המצוה תעמוד לו לנס. אם יפחיתו לו - יפחיתו! – ובלבד שימשיך לקיים את רצון ה'.

בקצרה

אין אדם רשאי לסמוך על נס שיתרחש לו מן השמים, ובפרט במקום חשש איסור או סכנה. דנו במקרים שונים וניסינו לעמוד על הגדרים ההלכתיים, ובסוף הסברנו מדוע חכמים ויחידים סגולה בכל זאת פעלו מתוך ציפייה לנס.

ותומים" - על שולחן ערוך חושן משפט, "בני אהובה" - על רמב"ם הלכות אישות וגירושין, "בינה לעיתים" - על רמב"ם הלכות יום טוב, "ספר המדע" - על הלכות ריבית, "יערות דבש" - דרשות (ב חלקים), "תפארת יהונתן" - חידושים ופירושים לתורה, "אהבת יהונתן" - על הפטרות, "חידושי רבי יהונתן אייבשיץ על סוגיות הש"ס" ו"מאמר יהונתן" - על הגדה של פסח.

³⁵ יערות דבש ח"א דרוש ז.

³⁶ במסכת בבא בתרא (ק"ט ע"ב) מובא כי בנות צלפחד לא נישאו עד גיל ארבעים שנה, ואף על פי ש"בת ארבעים שוב אינה יולדת, אלא שמתוך צדקניות הן נעשה להן נס", ופירש הרשב"ם שם: "היו בטוחות בצדקתן שיעשה להן נס כיוכבד, ולכך נתעבבו עד ארבעים שנה בשביל להינשא להגון להן".

מקור האיסור הוא הפסוק "לא תנסו את ה' אלקיכם", והוא מחייב את האדם לנקוט **השתדלות מעשית** ולנהוג בדרך הטבע, גם כאשר קיימת הבטחה אלקית או נס קבוע.

בעבודת המקדש:

המקדש, על אף שהיה מקום של ניסים, שימש כדוגמה בולטת לחובת ההשתדלות:

- **טהרת הכהן הגדול:** ננקטו צעדים למניעת טומאת קרי בכהן הגדול בערב יום כיפור, ולא סמכו על הנס שמעולם לא נטמא.
- **שולחנות השיש:** השתמשו בשולחנות שיש במקום זהב, כדי למנוע קלקול קדשים, ולא סמכו על הנס שהבשר או החלות לא יתקלקלו.
- **נעילת דלתות העזרה:** במחלוקת אביי ורבא לגבי שחיטת הפסח בשלוש כתות, ההלכה נפסקה בדעת רבא, ש"נועלין" את הדלתות בידיים, שכן "אין לסמוך על הנס". **הצל"ח** קובע כי ניתן לסמוך על נס, לדעת אביי, רק בדברים שאינם מעכבים את המצוה בדיעבד (כמו מספר הכתות בשחיטת הפסח), אך בדבר שמעכב גם בדיעבד, כולם מודים שאין לסמוך על הנס.
- **לשון של זהורית:** לגבי השעיר לעזאזל, תנא קמא העדיף את הדרך המעשית - הנפת סודרין - על פני הנס של לשון הזהורית שהיתה מלבינה. ומבואר בתפארת ישראל, כי הבחירה היתה מחשש שהנס ייפסק, כפי שאכן קרה כארבעים שנה לפני חורבן בית שני.

במקום סכנה: במקום שיש סכנה שכיחה ("קביע היזיקא"), אף שליח מצוה אינו רשאי לסמוך על הנס, כפי שנלמד משמואל הנביא, שהקב"ה הורה לו לנקוט השתדלות טבעית כדי להימלט משאול.

הכנה למלחמה: חובה להכין "סוסים וכלי מלחמה", שכן "אין ראוי לסמוך על הנס, אבל ראוי שישתדל האדם בהצלתו לפי מה שאפשר".

היתר ליחידי סגולה: מצינו חכמים, כמו רבי חנינא בן תרדיון ורבי עקיבא, שסיכנו את עצמם למען לימוד תורה ברבים, וכדוגמת רבי חנינא בן דוסא ונחום איש גם זו שציפו לנס ואכן ניצלו בנס.

היערות דבש מיישב את הסתירה על ידי הבחנה בין שני סוגי עובדים:

העובד לשם שכר: חושש מניכוי זכויות, ולכן אסור לו לסמוך על נס.

העובד השלם - שלא על מנת לקבל פרס: כל מגמתו היא לעשות רצון קונו בלבד. אדם כזה, שאינו מקפיד על שכרו בעולם הבא, אינו חושש מניכוי זכויות, ולכן במצבים מסוימים מותר לו לסמוך על הנס.